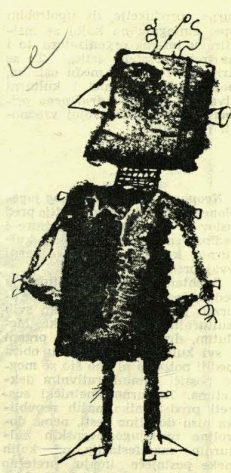

vladimir
kavčič

za jasna načelna gledišta

U poslednje vreme smo svedoci živih diskusija o kulturni i umetnosti. U poređenju s ranijim stanjem, opširne, organizovane debate uz učešće što većeg broja tangiranih svakako predstavljaju kvalitativno viši nivo. Upravo nijedna od dosadašnjih konstatacija pojedinih pojava u životu naše kulture i umetnosti nije nova. Kao pojedinačna, više-manje spontana mišljenja, pojavljivala su se zajedno s pojavama o kojima se i sada govori. Samo su ta mišljenja bila reda, nisu vazda prodirala u javnost, a često su bila čak i nepoželjna. Štošta je ometalo slobodnu diskusiju čak i kod onih koji su bili svesni problema: dominantni pravci u pojedinim oblastima kulturnog i umetničkog delovanja, klikaštvo i grupštvo na neprijateljskim temeljima, sjeđanje na eru kad su i ove oblasti „uređivane“ autoritativnim mišljenjima, kao i bojazan od administrativnog mešanja. A pomenute „činjenice“ su kao senka pratile slabosti argumenta, neborbenost, nejasna orijentacija i individualistička lažnost.

Ako se očekuje da sadašnje diskusije doprinesu promeni postojećeg stanja, treba se svosno ogledati od uzroka koji su to stanje uslovlili. Nije vazda lako razlikovati uzroke od posledica, ali negde ipak treba prekinuti krug međusobno povezanih pojava. Umetnička i kulturna produkcija, o kojoj se sada diskutuje, uglavnom je nastala posle godine 1948. Osećaj veće opuštenosti i slobode je pogleda stvaralaca

usmerio na zapad. Moskovske kriterijume su zamenili priksli. Uzroci ovih promena su, bez sumnje, bili mnogobrojni, međusobno isprepleteni, često apriorne prirode; posledica predrasuda, nekritičnosti i sličnih, često nerazumljivih komponentata. Što je ovako bilo kod stvaralaca, može se nekako i razumeti. Nijedan stvaralac i tragač za novim ne može u potpunosti izbeći idejne, estetske i ostale struje određenog vremena. Njegova orijentacija je njegovo individualno pravo koje mu treba priznati ako se očekuje da njegov ideo bude stvaralački. Valjda se može pretpostaviti da izvesne pojave u kulturi i umetnosti ne bi zauzele utvrđeni obim ako ne bi imale i određenu publiku, svoga naručioca i kupca. A ovaj bezlični naručilac i kupac bilo je inostranstvo gde smo u određeno vreme tražili priznanje i gde nam je to priznanje rado davano, a naročito kad smo svojim radovima potvrđivali njihova gledišta i kriterijume. Svakako ne bi bilo nezanimljivo utvrditi zašto smo to radili. Drugi naručilac svih tih pojava, o kojima govorimo, nalazio se kod nas. Ova konstatacija prekomerno pogadja sve koji su svojim delovanjem stvarali kriterijume ocenjivanja kulturnog i umetničkog stvaranja. Društvene nauke, pratioci kulture i umetnosti, kao filozofija, sociologija, psihologija i estetika, temeljno su dokazale svoju nemoguć. Ukoliko su uopšte ustajale u odbranu izvesnih nedominantnih kriterijuma, slabost njihovih argumenata uopšte nije iz-

držala kritičku ocenu. Argumenti s kojima su nastupale nisu bili ubedljivi, a naročito su malo uticali na formiranje ukusa domaće publike. Ali sve ove nauke imaju zaslugu što smo danas sposobni postaviti po koje novo pitanje i što takva pitanja svom snagom već postavljamo. Ali upravo konstatacija podstajanja činjenica ne može nas osloboditi obaveze da postavljamo i druga pitanja koja se tiču prošlosti. U kulturnoj politici se ne može mimoći činjenica da u zemlji koja se u svetu afirmisala značajnim kulturnim i umetničkim ostvarenjima još uvek imamo posla sa znatnom nepismenošću, da smo poslednjih godina redukovali humanističko vaspitanje (za račun telesnog i tehničkog), da smanjujemo intelektualna iziskivanja od omladine koja pristizje, da su vaspitni koncepti od osnovnih škola do svih ustanova za kulturu i prosvetu rad s odraslima pokazali prilične nedostatke. Ni organi društvenog samoupravljanja u oblasti kulture i prosvete nisu dovoljno afirmisali društveni interes, osobito u idejnom i vaspitnom pogledu. Pokazali smo suviše malo truda za stvaranje vlastite duhovne atmosfere i prebrzo smo se zadovoljili preuzetim uzorima. Uvođenje izvesnih ekonomskih principa u oblasti kulture, prosvete i umetnosti, dovelo je do toga da smo počeli izlaziti usupret najnižim ukusima. Naša savest se prebrzo prilagodila izvesnim „činjenicama“ koje su dijametralno suprotne uzvišenim ciljevima za

koje se često deklariramo. Osećaj odgovornosti za budućnost je sve više bledeo. Najnegativniji odblesci zapadnjačkog mentaliteta su kod nas našli na plodno tlo. Sve ovo dokazuje da imamo posla s pojavama koje se ne mogu pripisati samo izvesnim zablude lim pojedincima, a još manje samo umetničkim stvaralacima. Iz obima utvrđenih činjenica proizlaze i zadaci za budućnost. Treba se zauzimati za takvu kulturnu politiku koja bi omogućila potpuno likvidiranje nepismenosti i podigla opšte-obrazovni nivo svih građana. Svim mogućim komunikacionim sredstvima treba razvijati takvu duhovnu atmosferu koja bi u najširim slojevima stanovništva uzdizala interesovanje za najviše moralne i kulturne vrednosti čovečanstva. Od društvenih nauka, kao pratilaca kulture i umetnosti, treba neprestano zahtevati da na savremeni, naučni način prate pomenute pojave, formiraju svoja gledišta i zahteve. Moramo se truditi da se stvori takva duhovna atmosfera koja bi omogućila što slobodnije umetničko stvaralaštvo. Zadatak je kritike da u saradnji s ostalim društvenim naukama uspostavi takvu hijerarhiju vrednosti koja bi, oslobodena svakog trenutnog pragmatizma, služila humanizaciji ljudskih odnosa i najkompleksnijem upoznavanju čovekovog unutrašnjeg sveta, kao i njegovog miljea. Pitanja umetničkih pravaca i stilova, odnos forme i sadržine, pitanja vrednovanja, imanentno su stručna pitanja koja se ne mogu rešavati intuitiv-

no i aktivistički. Društvu koje je za svoj cilj postavilo oslobođenje, totalnog čoveka ne može nauditi nikakva ideja, nijedna duhovna kreacija sve dok iza nje ne stoji realne društvene snage koje već postignutom stepenu humanizaciji ljudskih odnosa pokušavaju dati negativan pravac. Svakom drukčije pretresanje kulture i umetnosti bi nas samo vratilo na pozicije koje smo posle 1948. godine napustili ili bi nas pak držalo na poziciji koju sad pokušavamo prevazići.

boris
paternu

književnost i književna kritika

Prva i najšira platforma ocenjivanja savremene književne umetnosti jeste princip stvaralačke slobode. Ostvarivanjem ovakvog stava prema umetnosti, društvo omogućava i autentičnost pesničkog i književnog svedočenja o svetu, a istovremeno i originalnu snagu njegovog jezičkog izraza. A ovo je predušlov nastajanja i razvoja značajne i životno tvoračke književnosti. Svako apriorno sužavanje ove osnovne pozicije zdrave kulture značilo bi sužavanje umetničkova dijaloga sa svetom i ljudima, njegovog aktivnog i javnog učeska u životu. Takav čin bi došao u sukob s principima razvijenog socijalizma i socijalističkog humanizma koji više od ijednog dosadašnjeg društvenog sistema teži angažovanom čoveku i iskreno angažovanom umetniku. Isto važi i za pitanje stilske orijentacije i tehničke izražavanja. Ni tu se stvaralac ne sme ograničavati ni u ime tradicije, ni u ime ikakve antitradicije.

Samo se od takve, tj. slobodne stvaralačke klime može očekivati književnost kakva se želi. A to bi trebalo da bude književnost koja nigde ne bi zatvarala vrata pred zamršnim problemima vremena i savremenog čoveka, književnost koja je živa i lično angažovana.

A svaka lična umetnička ispost i svedočenje o životu je, naravno, i javan, društveni odgovor ran posao. Logika stvarnih socijalističkih odnosa iziskuje da dijalog bude slobodno otvoren i s druge strane, sa strane čitalaca, kritičara i, naposljetku, humanističkih, odnosno društvenih nauka.

Savim je razumljivo što svaka kritika, koja se može nazvati tim imenom, proizlazi iz nekog stava prema umetnosti i, napokon, iz neke hijerarhije životnih vrednosti uopšte. A drukčije i ne može biti.

Jedna od suštinskih polaznih tačaka marksističke kritike, ko-

joj težimo, jeste saznanje da, uprkos svojoj specifičnoj prirodi, umetnost ipak nije sasvim autonomna oblast ljudske delatnosti. Nije oblast koja bi bila odmaknuta od idejnih frontova savremenih društvenih procesa, iako treba imati u vidu da se tu radi o vrlo specifičnim, suprotnim i pokatkad teško pristupačnim formama idejnih trenja. Drugo, stav napredne kritike koji iz ovoga proizlazi leži u želji da se usred ovih specifičnih, estetskih oblika duhovne nadgradnje opredeljuje i mora opredeljavati u interesu oslobađanja čoveka i ljudskog društva uopšte, u interesu realnog humanizma.

Ali i ova principijelna platforma može da zadje u vlastitu negaciju i to u trenutku kad napusti svoju unutrašnju dijalektičku perspektivu i svede se na ideološku doktrinu ili čak na praktičističku političku merila. Priznajemo da je naša „marksistička“ kritika prošla i kroz to razdoblje i to iskustvo. Staviše, pomogla je radjanju druge suprotnosti koja nije ništa manje sterilna, naime potpunog relativizma u oceni umetnosti, liberalističkog kulta njene autonomnosti i socijalne neodgovornosti ili pak filozofskog doktrinarstva i višemanje prikrivenog antimarksizma.

Baš u poslednje vreme mnoge pojave dokazuju da zdrave kritičke snage teže da izadu iz tih opterećenja i ograničenja koja su imala i svoje stvarne uzroke.

Ipak bi se jako preterivalo kad bi se sama književnost suviše vezala za puteve i stranputice književne kritike. Pokušamo li proveriti pitanje kolika je bila volja naše novije književnosti za angažovanjem, za njenim odzivom na savremeni život, i šta je ta volja smogla, nećemo ostati praznih ruku. Prva i pozitivna je činjenica da veći deo naše književnosti želi da bude, pa i jeste, idejno angažovan u procesu oslobađanja čoveka i njegove humanizacije.

Ova želja se radja na vrlo različitim nivoima životne problematike, na različitim stepenima svesti i u različitim silskim pravcima, od tradicionalno realističkog preko mnogih međumoderna do tzv. „modernizma“. Težnja za očuvanjem i humane egzistencije čoveka je kod „realista“ mnogo racionalističija i ukopčana u pregledne koordinate vremena i prostora, dok je kod „modernista“ obično iracionalnija i njise izmedju poraza i iluzije, zatvorena u nekoliko teže pristupačnih labirinta osećanja, vizija i umesto logičkog ona je asocijativnog izraza. Umetnost nije ni nauka ni filozofija, pa zato ima pravo na oba ishodišta.

Ipak bi bilo pogrešno prenebrežiti činjenicu da se, kako je već rečeno, i u oblasti umetnosti vodi bitka napredne svesti protiv njene stagnacije ili njenog raspadanja. I obratno. Tu su snage konzervativizma i idejnog rasula pristupne isto kao i u drugim oblastima našeg života. Od njih nije apriori zaštićen nijedan stilski pravac, makar uzimao tradicionalan ili modernistički naziv. Različite su samo polazne tačke negativnih efekata i njihova spoljašnja forma koja je ponekad jako uslovljena prošleću, a pokatkad proizlazi iz neposredne, domaće ili strane savremenosti.

Pojave što se očituju u granicama tradicionalnog izraza, srazmerno su očigledne. Poseban i teže pristupačan problem, pak, predstavlja pitanje humanizma u književnosti onih stvaralaca koji su se otresli tradicije i potpuno se otvorili zamršnim pojavama savremenog čoveka i društva. Ovo njihovo stremljenje je u principu najprihvatljivije, a i u stvaralačkom pogledu svakako najviše obećava. Rezultati ove otvorenosti, naravno, zavise od idejnog i izražajnog kapaciteta svakog autora posebično. Ipak bi bilo pogrešno predviđati određene pojave koje takodje — samo s druge strane

nego tradicionalistima — prete stagnacijom ili rasulom.

Pozitivna nit razvoja se najčešće otkriva kod onih autora koji uprkos punoj otvorenosti životu održavaju izvesnu idejnu i estetsku, stilsku suverenost, usred velikih protivrečnosti vremena. Kod takvih autora i jezik, uprkos svoj svojoj „originalnosti“ i „modernosti“, ostaje još pristupačan i u granicama razumne komunikacije. A čim književnik ili pesnik sasvim „podlegne“ životnim suprotnostima i bez ikakvog se unutrašnjeg ostataka izjednači s njihovom prividnom apsurdnošću već smo na granici jedne od mogućnosti raspadanja humanizma. Ovakva stvaralačka platforma obično poruši i komunikativne veze nazivom, tako da pesnički jezik postane medijum većnog nespornazna koji, konačno, može imati samo još tu funkciju da čitaoca ubaci u teskobu i izgubljenost.

Ali i ove pojave, naravno, treba ocenjivati dijalektički, jer u umetnosti negacija može biti i afirmacija i obratno. Granice izmedju propadanja nečeg prošlog i početka nečega budućeg obično idu razoranim terenom. Dok ovo stanje ima to preimuštvo da je autentično, živo i na sve strane otvoreno, može još da obećava. A čim izgubi unutrašnju dinamiku i učauri se u kult „apsurda“, „stra ha“, „alijenacije“ ili „magije reči“, stagnira, koči se u doktrinu koja je podjednako jalova kao i svaka druga.

Značajan zadatak savremene kritike je da uz veliku pažnju prati problem i krize humanizma naše književnosti. Ali sa strpljivim okom i tananim sluhom za bezbrojno moguće varijante umetničkog opiranja u ljudskom razviku, pa i za varijantu negacije. Ipak s isto tako ostrim pogledom i osjećajem za stanja

kad to opranje prestaje i sasvim se stije sa stihom onog što život potiskuje u svoje mrtve slojeve. U istoriji književnosti verovatno nema značajnog umetničkog dela koje u sebi ne bi nosilo ovakav ili onakav, a ipak opipljiv fluid umetnikova otpora protiv propasti suverenosti čoveka. I u tome je njegova humanizacijska moć.

Ali kritika, koja bi trebalo da bude kritika socijalističke ere, s ovim humanističkim kriterijumom ne bi smela da nastupa delatnije nego kao s argumentima idejne estetske analize, a nikako sa zahtevanjem neke zauveč date „idejne“, odnosno „ideološke“ čistoće. A uspehe pre svega kad bude mogla ubedljivo dokazati da stagnacija ili propadanje humanističkog jezgra umetničkog dela prouzrokuje i stagnaciju ili propadanje u njegovoj najautonomnijoj oblasti, njegovom umetničkom, odnosno, estetskom kvalitetu. Samo kritika koja se uzdigne do tog nivoa, može doprineti objektivnoj oceni književne umetnosti.